



ATASÖZLERİMİZDE SIFAT VE SIFAT-FİİLLERİN KULLANIMI*

Yıldız YENEN AVCI**

ÖZET

Kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmış olan atasözleri; bir dilin zaman içinde geçirdiği değişimlerinden en az etkilenen ve bu bakımdan yapısal özelliklerinin anlaşılmasına yardımcı olan başlıca sözcüklüdür.

Bu makalede atasözlerimiz sıfat ve sıfat-fiillerin kullanımı bakımından incelenmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi modelindedir. Veriler, Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri Sözlüğü" (1998) isimli eserinden hareketle elde edilmiştir. Türkiye Türkçesinin önemli kaynaklarından olan bu eserde 2667 atasözü tek tek incelenmiş ve ulaşılan bulgular nicel verilerle de desteklenmiştir.

İncelenen atasözlerinde en çok niteleme sıfatlarına yer verildiği ve bu sıfatların genellikle iki sözcükten (sıfat/isim) oluştuğu görülmektedir. Bu yapısal özellik atalarımızın yalın ve sade bir anlatımı yeğlediğini gösterir. Atalarımızın kısa anlatımdan yana tercihleri adlanmış sıfat-fiillerin oranıyla da destek bulur. Atasözlerinde sıfatların nitelediği isimler konusunda 12 kelime grubu tespit edilmiştir. Sıfatlar genellikle insan ile ilgili isimleri niteler durumdadır.

Belirtme sıfatları bakımından asıl sayı sıfatlarının egemenliği söz konusudur. Sayıların yalnızca varlığı diğerlerinden ayıran belirleyici bir öge olarak kullanılmadığı, niteliksel bir değer taşıdığı ve ahenk unsuru olarak sözün ezgisine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu konuyla ilgili elde edilen tespitlerden bir diğeri belgisiz sıfatlar bakımından "her" sözcüğünün, işaret sıfatı bakımından "-ki" ekiyle kurulan örneklerin çoğunlukta olduğudur. Soru sıfatı bakımından ise atasözlerinde iki farklı kullanım (kaç/hangi) göze çarpmaktadır.

Atasözleri sıfat-fiillerin kuruluş şekilleri bakımından da incelenmiş ve birbirinden farklı 25 farklı yapıya ulaşılmıştır. Sadece sıfat-fiillerle ilgili olan bu çeşitlilik Türkçenin söz dizimi açısından sahip olduğu zenginliğin önemli bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, sıfatlar, sıfat-fiiller, yapısal özellikler.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: y_yenen@hotmail.com

USAGE OF ADJECTIVES AND VERBAL ADJECTIVES IN PROVERBS

STRUCTURED ABSTRACT

Proverbs which passed down from generations to generations; are least effected from the changes of language in time and the major vocabulary that can assist to understand structural properties of that language. In this article, our proverbs were examined in point of utilization of adjectives and verbal adjectives. Data were obtained from, the work of Ömer Asım Aksoy named “Atasözleri Sözlüğü”.(1998) In this work, which is an important resource of Turkey’s Turkish, 2667 proverbs were examined one by one and findings were supported with quantitative data. Utilization rate of adjectives and verbal adjectives in examined proverbs are: descriptive adjectives (including verbal adjectives) 65.18%, numeral adjectives 24.46%, indefinite adjectives 7.99%, demonstrated adjectives 2.17% and interrogative adjectives 0.20%.

In proverbs, descriptive adjectives are the most used in terms of adjective species. In general, words which used as adjectives were used for to describe properties of a situation. Color adjectives that used in words of wisdom were hoary, crimson, trout, dark, yellow and white. In some examples words hoary and dark were used in means of color while in others they moved away from their meanings and used with good/light or bad/dark meanings. In proverbs, there are 12 different word groups which described with adjectives: humans, animals, objects, intangibles, nature components, biologic notions, food related concepts, cloth related concepts, place related concepts, communication related concepts, earning related concepts and other notions.

Adjectives, usually, describe names related with humans. There are three examples for diminutives, these adjectives can be formed with “-cık” and “-ce” affixes. There are no title adjectives that describe respect, job or degree. There are only two examples of patronymics in proverbs.

Descriptive adjectives generally display simple and derived feature in point of structure. Words, mostly, derived from “-siz and -li” derivational affixes. This situation, together with decreasing the association of the word prevents different perceptions; they put a positive or negative precision to expression. Usually, in our proverbs every adjective is formed as one word; in a Word, bunching doesn’t occur. Our ancestors generally prefer to use, simple and plane two word noun phrases (adjective/name) for descriptive adjectives.

Demonstrative adjective samples which detected in proverbs; 236 of them are numeral adjectives, 81 of them are indefinite adjectives, 22 of them are determinative adjectives and 2 of them are interrogative adjectives. “Many and which” are an example of interrogative adjectives. Common adjective “this” used only in 2 proverbs; “that and it” are never used. This situation shows that demonstrative adjectives are usually formed with affix”-ki”(12). As for indefinite adjectives “every 54, only 12, much 8, less 5 and few 2” times used. Every for “work, tree, day, thing, time”; only for “men, tree”; much for “word (saying)”, less for “goods, hand” and few for “pain and food” used to complete their meanings.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015*



Indefinite adjectives, as in descriptive adjectives, are usually present before single nouns.

In our proverbs, there are examples of cardinal, ordinal, fractional numerical adjectives. In contrast to this, distributive and community numerical adjectives are not present in our proverbs. Examples of fractional numerical adjectives (half and semi) and ordinal numeral adjectives (first and last) can only be seen in two proverbs. As for we know, in Turkish, ordinal meaning is given with adding affix “-inci”. It is remarkable that this practical affix is never used –as adjectives- in proverbs.

As for cardinal numeral adjectives “one” is the most used adjective. By using “one” with “forty and thousand” numbers, they bring proverbs extremism, supremacy, exaggeration meanings. “Ten” used for destiny, luck, struggle to earn living, “two” used for reasonable situations which gives no surprise. “Three” used to state material side of the human, worth they give to finance. “Five” usually used for money and family ties. “Nine” used to state negative situations like not being competent, fail to satisfy the expected, intolerance, contempt.

In this point of view, we can say the presence of the numbers is not just for distinguish an entity from others, but they carry qualitative value and make contribution to the harmony of the proverb.

Distributions of affixes in terms of adjective clauses in inspected proverbs are: “-an (85), mez (5), -ar (2), -dik (43), -ecek (16), -miş (3). In our proverbs, the usage of affix “-ası” cannot be found. Only “-an (250), -dik (16), -ecek (2), -miş (3) affixes are used for nominalized adjectives. From this point forth in proverbs the affix “-an” was used most with regards to verbal adjectives and nominalized verbal adjectives. In fact, the usage of this affix is more than the sum of other affixes. Utilization of nominalized adjectives is a token of that our ancestors preferred short expression. Two hundred twenty six of these adjectives describe people; while others (45) describe an incident, a situation or entities other than humans. In the large part of our proverbs it can be seen that usually generalization attained over humans. Most part of the verbal adjectives (418) with regard to the meaning given have positive attribute. Under the headline of verbal adjectives, foundation formal and structural properties are also inspected. Twenty five different structures were detected in point of utilization of gerundives. Even only the variety of utilization of verbal adjectives is the indicator of richness of Turkish syntax it owns.

Key Words: Proverbs, adjectives, verbal adjectives, structural properties.

Giriş

Atasözü ile ilgili kitaplara ya da bu kavramın açıklamasına yer veren çalışmalara bakıldığında genel olarak birbirine benzer tanımların yapıldığı ve “öğüt, kalıplaşmış söz, deney ve gözlem” gibi kavramların öne çıktığı görülür. Bu durum sözlerin çıkış noktasının gerçek yaşam olduğunu, yol göstermeyi amaçladığını ve dilin dokusunda kendine sağlam bir yer bulunduğunu gösterir.

Aksoy atasözü kavramını “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



benimsenmiş özsözler.” (Aksoy, 1998: 37) olarak tanımlarken Köklügiller “Atasözleri, atalarımızın uzun yaşam deneylerine ve gözlemlerine dayanarak vardıkları genel yargılardır. Ya bilgece (filozofça) bir düşünce ya da bir öğüt, uyarı niteliğinde, kalıplaşmış sözlerdir.” (1983: 3) olarak açıklar. Araştırmacıya göre bu sözler yazılı bir metne dayanmadıkları hâlde herkesçe benimsenip sevildiği için tutunmuş; yüzyıllarca unutulmamış ve bunun sonucu olarak da günümüze değin gelebilmişlerdir (Köklügiller, 1983: 3). Anonim karakter taşıyan, ata mirası olarak kabul gören ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan ve kısa, özlü, kalıplaşmış söz (Korkmaz, 1992: 132) olarak tanımlanan atasözü kelimesinin bir gramer terimi olarak görülmesi ise dil ile olan yakın ilişkisinin bir sonucudur. Aksan’a (2005: 189) göre atasözleri dilin zenginlikleri ve inceliklerini anlatması bakımından birer delil olmakta ve toplumun sosyal yaşantısı konusunda yansıtıcı bilgiler sunmaktadır:

Bilindiği gibi atasözleri, bir toplumun, yaşamında yüzyıllar boyunca biriken deneyimlerini, dünya görüşünü, maddi ve manevi kültürünün kimi yönlerini o toplumun diline yansıtan özlü, ders veren sözvarlığı öğeleridir. Dilbilimde Fr. **parèmiologie** adı verilen alan, dorudan doğruya bu sözler üzerine çalışır. Türkçedeki atasözleri içinde öyleleri vardır ki, bir yandan bir gerçeği, bir yaşam deneyimini vurgulaması ve öğüt vermesi, bir yandan da bunların anlatımında güçlü bir benzetme, somutlaştırmadan, nükteli, hoş giden yakıştırmalardan yararlanması bakımından ilginçtir. (Aksan, 2005:189)

Kültür aktarımının önemli bir unsuru olan atasözleri dilin sözvarlığını teşkil etmektedir. Dil açısından atasözlerin değeri zaman içindeki değişimlere daha fazla direnç göstermiş olması ve ilk hâline en yakın öğelerden olmasıdır:

Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine –aynı anlam da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz. Kimi atasözlerin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalarsözü olarak tanındığından değişikliler” donmuş olma” kuralına aykırı sayılamaz. Örneğin: “Denize düşen yılanı sarılır.” sözünün “Denize düşen yosuna sarılır.” biçimi de vardır. Ama “Denize düşen balığa (ya da samana) sarılır.” biçimi yoktur. (Aksoy, 1998: 15-19)

Aksoy, kimi atasözlerin ayrı ayrı bölgelerde değişik biçimler aldığını ve bu farklılığın da yukarıdaki kuralın bozulmuş olması anlamına gelmediğini belirtir. “Keskin sirke kabına zarar.” sözünün kimi bölgelerde “Keskin sirke küpüne zarar.” olarak kullanılmasını buna delil gösterir (1998: 20). Atasözlerimizin değişimlerden en az şekilde etkilenmesi dilin temel unsurlarını inceleme konusunda önemli bir dayanak olsa da bu konuda çok da fazla araştırmaya rastlanılmamıştır. Konu ile ilgili çalışmaların daha çok içerik ve anlam üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Öksüz’ün (2014) “Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde “Su “Unsurlu Atasözlerinin Gramer Özellikleri” adlı makalesi bu konuda sayılabilecek birkaç çalışmadan biridir. Öksüz bu çalışmasında (2014) Türkçenin iki şivesinde su ile ilgili söylenmiş atasözlerinin gramer özellikleri üzerinde durarak bunların farklı ve benzer yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Özkan (2011) ise çalışmasında atasözlerimizde görülen yinelemelerden söz etmiş ve yineleme çeşitleri üzerinde durmuştur. Altun’un “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme” (2004) başlıklı makalesinde atasözlerinin cümle yapısı bakımından incelendiği ve konuyla ilgili sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir.

Bu makalede Türk atasözlerinde yer alan sıfat (önad) ve sıfat-fiillerin (ortaç) kullanımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi modelindedir. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2013: 217-218) “dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” Araştırmanın veri kaynağı olarak Aksoy (1998) tarafından derlenen ve bu konuda Türkçenin başlıca eserlerinden sayılan “Atasözleri Sözlüğü” esas alınmıştır. Bu eserde yer alan 2267 atasözü büyük bir titizlikle incelenmiş; sıfat ve sıfat-füllerin kullanımına yönelik örnekler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca elde edilen bulguların nicel ifadelerle desteklenmesine de özen gösterilmiştir.

Sıfat ve Sıfat-Fiil Kavramları Üzerine

Ad soyundan sözcüklerin bir bölümünü, geleneksel dilbilgisinde sıfatlar oluşturur. Genel olarak Türkçede ve Türkiye Türkçesinde sıfatların söz varlığı içinde önemli bir yer tuttuğu görülür (Atabay, Kutluk ve Özel, 1976: 67). Ergin; her sıfatın bir isim olduğunu ve bu yüzden sıfat diye bir sözcüğün bahis konusu olmadığını, ancak sıfat diye bir kullanımın olduğunu dile getirir. Ergin’e göre sıfat bir sözcük türü değil, bir tür kullanım şeklidir (2012: 273). Ayrı varlıklar değil, varlıklara bağlı kavramlar olan sıfatlar yalın hâlde bulunurlar. Sıfat oldukları sürece de çoklu eki, iyelik ekleri almazlar (Banguoğlu, 2007: 341). “Sıfat terimi (nomen adiectivum) ilk olarak Dionysios Thrax’ın koyduğu Yunancasından çevrilmiştir. Sıfatların pek çok çeşidi geleneksel dilbilgisinde ayrı ayrı terimlerle anılır. Bunlardan kimi ıslak, tatlı gibi, niteleme görevinde, kimi bu, şu, o gibi gösterme, belirtme görevindedir.” (Aksan, 2000: 95) Dil bilgisi kitaplarında (Ergin, 2012; Gencan, 1991; Bilgin, 2002 vb.) sıfatlara yönelik olarak genellikle bu ayrımın dikkate alındığı görülmektedir. Niteleme sıfatları varlığın sahip olduğu çeşitli özelliklerin (durum, renk, biçim, boyut vb.) anlatılmasına yardımcı olurken; belirtme sıfatları da onu diğerlerinden farklı kılan belirgin özellikleri konusunda bilgi verir.¹

“Sıfat-eylem ya da diğer bir ifadeyle ortaçlar ise varlıkları niteledikleri için sıfat; özne, nesne ve tümleç olarak yan cümlecik kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere denir.” (Gencan, 1991: 195) “Sıfat -fiil sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen fakat aldığı eklerle fiilin zamanına bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şeklidir.” (Korkmaz, 1992: 132) Sıfatlar nesnelere vasıflarını gösterirken, sıfat-

¹ Sıfat sözcüğünün tanımı (varlıkların özelliklerini anlatması), söz dizimi (birinci ya da ismin önündeki sözcük olması) ve yapısal özellikleri (çekim eki almaması) üzerine bir fikir birliği olsa da sıfat türleri, sıfat ile isim tamlaması arasındaki farklar konusunda tam bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir: Demir kapı, altın saat, ipek çorap vb. ifadeler Ergin (2013: 246), Banguoğlu (2007: 345) ve Kahraman (1996:160-161) için sıfat tamlaması iken Gencan (1991: 89) ve Hengirmen (2005: 120) için takısız isim tamlamasıdır.

Banguoğlu (2007: 351-352) işaret sıfatı olarak “bu, şu, o” sözcüklerini; Ergin (2013: 248-249) ise bunlara ilaveten ol, şol, işbu kullanımını örnek gösterir. Ergin’e göre “ol” sözcüğü “o” zamirinin, “şol” ise “şu” ifadesinin eski kullanımınıdır. “İşbu” ise “bu” zamirinin daha kuvvetli şeklidir. Bilgin (2006: 226-227) kapsamı genişleterek “öte, beri, karşı, öbür, öteki, beriki” gibi ifadelerin de işaret sıfatı olduğunu dile getirir. Bilgin ayrıca gösterme sözcüklerinin bulunma ekiyle (-de) birlikte sıfat “-ki” sini alarak gösterme işlevinde kullanıldığını belirtir. Örnek: yarınki sınav, salondaki konuşma, sabahki kalabalık vb. Kahraman ise (1996: 75) “ki” ve deki ekleriyle türetilen, adların yerlerini, zamanlarını belirten sözcüklerin niteleme sıfatı olduğunu savunur.

Varlıkların yerini ve yönünü belirten üst, sağ, alt vb. sözcükler Atabay, Kutluk ve Özel (1976: 101) için niteleme sıfatı olarak kabul görür. Bilgin (2006: 226) içinse yine bunlara benzer bir kullanıma sahip olan “karşı” ifadesi işaret sıfatıdır. “Yarım, çeyrek” gibi sözcükler Banguoğlu (2007: 355) için kesir sayı sıfatıdır. Bilgin (2006: 230) “yarım” sözcüğünün ikide birlik, “çeyrek” sözcüğünün ise dörtte birlik kesirleri karşıladığını belirterek Banguoğlu’nun düşüncesini destekler. Bu ifadeler Gencan (1991: 93) tarafından ise asıl sayı sıfatı olarak değerlendirilir. Kahraman (1996: 82) ise bu sözcükleri kesir sayı sıfatı işlevi gören niteleme sıfatı olarak tanımlar. Bir diğer farklılık ise “az ve çok” sözcükleri üzerindedir. Bu sıfatlar Hengirmen (2005: 132) için niteleme sıfatı, Bilgin (2006: 235), Kahraman (1996: 79) içinse belgisiz sıfatır.

Atasözleri sıfat ve sıfat türleri bakımından değerlendirilirken sıfat konusunun yaygın kullanımı dikkate alınmıştır. Buna göre “Nasıl?” sorusuna yanıt verenler niteleme; “Hangi?” sorusuna yanıt verenler işaret sıfatı; belirsizlik anlamı veren ve nicel bir karşılığı olmayan ifadeler belgisiz sıfat; kesirli ifadelerde karşılık bulanlar kesir sayı sıfatı; aralarında “benzerlik ve -den yapılmış” ilişkisi olan sözcükler ise takısız isim tamlaması olarak değerlendirilmişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



fiiller ise hareketlerin özelliklerini anlatırlar (Ergin, 2013: 333). Banguoğlu'na göre (2007: 422) bu kelimeler zaman anlatımı taşımaları yönünden ad-fiillerden ayrılırlar; fakat ad-fiiller gibi olumsuz ve edilgen görünüşlerine girebilirler. Ergin (2013: 333-338) sıfat-fiil kavramı için partisip sözcüğünü kullanır ve Türkçedeki partisip ekleri için şu tasnifi yapar:

1. -an, -en

Geniş zaman anlamı verir: gelen, yapan, başla-y-an gibi.

2. -r/-ar,-er

Geniş zaman anlamını verir: gel-i-r, yat-ı-r, geç-er vb.

3. -mış, -miş, -muş, -müş

Geçmiş zaman anlamı verir: yan-mış (kömür), susa-mış (insan) vb.

4. -dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük:

Geçmiş zaman anlamı verir: bil-dik, tanı-dık vb.

5. -acak, -ecek

Gelecek zaman anlamı verir: yat-acak (yer), bekle-y-eceğ-i vb.

6. -maz, -mez

Geniş zaman ekinin olumsuz şeklidir: din-mez (ağrı), tüken-mez (iş) vb.

7. -ası, -esi

Gelecek zaman anlamı verir. “-ecek, -acak” eki kadar işlek değildir. Bu ekin daha çok hiddet ve bedduada kullanıldığı görülmektedir: yıkıl- ası, ezil-esi vb.

8. -dı, di, du, dü; tı, ti, tu, tü

Geçmiş zaman ekidir. İşlek değildir Birkaç kelimedede donup kalmış fiil çekimi durumundadır: şipsev-dı, külbas-tı gece kon-du vb. Bunların kalıplaşmış fiil şekillerini olduğunu ve -dı di'nin aslında partisip eki olmadığını unutulmamalıdır.

9. -meli, -malı

Gelecek zaman anlamı veren bu ek Azeri ağızlarında canlıdır: demeli söz (denecek, diyecek söz), öğmeli güzel (övülecek güzel).

10. -daçı, -deçi:

Gelecek zaman anlamı veren bu ek Eski Anadolu Türkçesi devrinde büsbütün unutulmuştur: öl-deçi, gel-deçi gibi.

Dil bilgisi ile ilgili kitaplara (Korkmaz, 1992; Ergin, 2013; Gencan, 1991; Banguoğlu, 2007 vb.) bakıldığında sıfatların genel olarak niteleme, belirtme sıfatları olarak iki gruba ayrıldığı; cümlede sıfat olarak kullanılan (çekim eki almamışsa), olumsuz ve edilgen şekilleri bulunan sıfat fiillerin ise eylemlere bir takım eklerin getirilmesi sonucu oluştuğu anlatılır. Bu eklerden “-an, -r/ -ar ve -mez” ekleri geniş zaman; “-ecek, -meli ve -ası” ekleri gelecek zaman; “-mış, -dik ve -di” ekleri geçmiş zaman anlamı verir. “-di” ekinin birkaç kelimedede donup kaldığı ve günümüzde partisip eki olarak kullanılmadığını, -meli ekinin Azeri ağızlarında varlık gösterdiğini ve -daçı ekininin ise zaman içinde unutulduğunu söylemek mümkündür.

1. Atasözlerimizde Sıfatlar

1.1. Niteleme Sıfatları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



İncelenen atasözlerinde toplam 236 niteleme sıfatı tespit edilmiştir. Bu oran tüm sıfatların %40'ına denk gelmektedir. Sıfat olarak kullanılan sözcükler genellikle bir duruma yönelik özelliklerdir: acemi, acı, aç, açık, ahmak, akıllı, akılsız, alçak (yüksek olmayan), arık, boş, büyük, cins, dertsiz, doğru, emanet, eski, hayırlı, hayırsız, iyi, keskin, kötü, kusursuz, öksüz, sayılı, şaşkın, tatlı ve yalnız. Özlü sözlerde yer alan renk sıfatları ise ak, al, ala, kara, sarı ve beyazdır. Ak ve kara sözcükleri bazı örneklerde renk anlamını verecek şekilde, bazılarında ise bu anlamlarından uzaklaşarak iyi/aydınlık veya kötü/karanlık anlamında kullanılmışlardır. İncelenen atasözlerinde sıfatların nitelediği kelime grupları şunlardır:

İnsanlar: Bu türe yönelik 28 farklı kullanım vardır. Bu kavrama özgü olarak “dost, düşman ve komşu” sözcükleri sıklıkla kullanılmıştır: dost (5), düşman (4), komşu (3), kız (2), koca, alıcı (2), gelin (2), kul (2), evlat (2), misafir (2), oğlan (2), akraba, insan, yiğit, güzel, adam, hacı, nalbant, gerisi, çocuk, sofı, yâr, alıcı, yiyen, çoban, avrat, bey, hırsız.

Hayvanlar: Bu kavrama yönelik olarak 23 farklı kullanım vardır. Atasözlerinde adı sıklıkla geçen hayvanlar at, köpek/it ve koyundur: at (15), koyun (7), köpek/it (5/3), eşek (5), tilki (2), kuzu (3), öküz (2), aslan (2), domuz (2), kurt (2), tavuk (3), keçi (2), horoz (2), balık (2), oğlak, deve, sürü, ördek, turna, tazi, katır, ayı, kedi.

Nesneler: Atasözlerinde 12 farklı nesnenin adı geçmektedir: tahta (2), çuval (2), elek, kuskun (eyere bağlı kayış), zurna, bardak, kap, kazan, yonga, yatak, torba, bıçak.

Soyut Varlıklar: Atasözlerinde soyut varlıkların kullanımına yönelik olarak 8 kavramın ismi yer almaktadır. Zaman anlamında kullanılan gün sözcüğü atasözlerinde sıklıkla yer almaktadır: gün (7), ölüm (2), ömür, deva, akıl, rüya, düş, dert, ceza.

Tabiat Unsurları: Atasözlerinde tabiat unsuru bakımından geçen kelimeler şöyledir: taş (3), ağaç (2), su (2), hava (2), curun/ çeşme (2/1), dağın başı, başak, ot, kavak, gül.

Biyolojik Kavramlar: Atasözlerinde biyolojik kavramlar bakımından en çok geçen kelime baştır (12 kez). Diğer isimler ise şöyledir: bacak (2), diş (2), tükürük, göz, ağız, yara, karın.

Yiyecek ile İlgili Kavramlar: Atasözlerinde sıfatların nitelediği tatlar şunlardır: bakla (3), süt (2), şeker (2), sirke (2), yufka, pilav, dilim, yoğurt, aş, pathıcan, ekmek, elma, lokma.

Giyecek ile İlgili Kavramlar: Giyecek ile kavramlar diğer türlere oranla daha azdır. Bu durum atalarımızın giyim kuşama pek de meraklı olmadığını gösterir: yelek (2), etek (2), don (2), gömlek, yama.

Yer ile İlgili Kavramlar: Atasözlerinde yer ile ilgili kavramlara yönelik olarak daha çok genel ve belirsiz ifadeler kullanılmıştır: yer (5), fırın, il, yuva, memleket, ev.

İletişim ile İlgili Kavramlar: “Söz (9), haber (3), ses, nasihat, laf, dil ve lakırtı” sözcüklerinin varlığı atalarımızın iletişime verdiği önemin birer göstergesidir.

Kazanç ile İlgili Kavramlar: Bu kavrama yönelik olarak 8 farklı kullanım vardır: iş (4), mal (2), hesap, kazanç, kâr, altın, akçe, hırsız.

Diğer Kavramlar: atın çiftesi, ad, baca, saman

Niteleme sıfatları yapı bakımından genellikle basit ve türemiş özellik sergilemektedirler. Sözcükler daha çok “-siz ve -li” yapım ekleri ile türetilmişlerdir. Bu durum sözün çağrışım gücünü düşürmekle birlikte farklı algılayışların önüne geçmekte; anlatıma olumlu veya olumsuz yönden bir kesinlik katmaktadır. Atasözlerimizde her sıfat genellikle tek sözcükten oluşmakta ve bir ismi nitelemektedir:

“Ağır kazan geç kaynar.” (1998: 121)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



“**Tatsız aşı** tuz neylesin, **akılsız başa** söz neylesin.” (1998: 444)

Atasözlerinde öbikleşme, birkaç örnek dışında pek görülmemektedir:

“**Yumuşak huylu** atın çiftesi pek olur.” (1998: 479)

“Karga yavrusuna bakmış, “benim **ak pak** evladım” demiş.” (1998: 346)

“**Bol bol** yiyen bel bel bakar.” (1998: 201)

Yukarıda belirtildiği gibi atasözlerinde her isim yalnızca bir sıfatla nitelenmektedir. Aşağıdaki örnek bu tespitin istisnai durumudur.

“**Hekimsiz, hâkimsiz** memlekette oturma.” (1998: 305)

Atasözlerinde her ismin bir sıfatla karşılanması, her sıfatın tek sözcükten meydana gelmesi atalarımızın yalın ve sade bir anlatımı yeğlediğini gösterir. İncelenen sözlerde dikkat çeken bir diğer husus ise sıfatların genellikle tek ismi nitelemesidir. Fakat buna karşın isim tamlamalarını karşılayan sıfatları da görmek mümkündür. Atasözlerimizdeki bu yapı “sıfat+belirtili isim tamlaması” şeklindedir.

“**Akılsız/ başın cezasını** (zahmetini) ayak çeker.” 1998: 130)

“**Bahşiş/ atın dişine** bakılmaz.” (1998: 176)

“**Uzak/ yerin salığını** kervan getirir.” (1998: 454)

“**Garip/ kuşun yuvasını** Allah yapar.” (1998: 283)

“**Dolu/ küpün sesi** çıkmaz.” (1998: 246)

“**Kısa/ günün karı (kazancı)** az olur.” (1998: 361)

Niteleme sıfatları genellikle gerçek anlamda kullanılmışlardır; fakat mecaz anlamlı örnekler de mevcuttur.

“**Kara** gün kararır kalmaz (durmaz).” (1998: 343)

“**Ak** gün ağartır, **kara** gün karartır.” (1998: 127)

“**Ağrısız** baş mezarda gerek (olur).” (1998: 123)

“**Temiz** (iyi) iş altı ayda çıkar.” (1998: 446)

Kimi sıfatlarda eş veya yakın anlamlı ifadelerden yararlanılmış ve bu sözcükler yay ayrıca içinde gösterilmişlerdir:

“**Acı (kötü)** söz insanı (adamı) dininden çıkarır.” (1998: 109)

“**Fazla (artık)** mal göz çıkarmaz.” (1998: 280)

“**Çürük (bitli, kurtlu)** baklanın kör alıcısı olur.” (1998: 225)

Atasözlerimizde eski Türkçeye özgü söylemleri de görmek mümkündür. Aksoy (1998), bu ifadeleri yeri geldikçe dipnotlarla açıklamıştır.

“**Arık** ata kuyruğu (da) yükür.” (1998: 151)

(Zayıf, cılız)

“**Ayyar** tilki art ayağından tutulur.” (1998: 169)

(Kurnaz, hileci)

“**Kutsuz** kuşun yuvası doğan yanında olur.” (1998: 381)

(Mutsuz)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



“**Gön** yufka yerinden delinir.” (1998: 291)

(Tabaklanmış deri)

Küçültme sıfatlarına yönelik olarak 3 örnek tespit edilmiştir, bu sıfatlar “-cık” ve “-ce” ekiyle oluşmuşlardır:

“Alç**acık** eşeğe herkes biner.” (1998: 134)

“Arı**ca** etek, kuru**ca** yatak.” (1998: 150)

“Yeni**ce** yeleşim, seni nerelere asayım?” (1998: 473)

Atasözlerinde saygı, meslek, derece belirten unvan sıfatlarına rastlanmamıştır. Yalnızca iki sözde lakap kullanımına örnek yer almaktadır.

“Dert **Deli Ahmet**’in başında.” (1998: 236)

“Yırtılan **Deli Ahmet**’in yakası.” (1998: 476)

Atasözlerinde sıfatları niteleyen derecelendirme zarfları neredeyse yok gibidir. Atalarımız abartı, aşırılık, üstünlük anlamlarını zarflarla değil; sayılarla vermeye çalışmışlardır.

“**En** kolay iş yemek, çiğnemedenden yutulmaz.” (1998: 267)

Sözü etkili hâle getirmek için zıt anlamlı sözcükleri birlikte kullanmışlardır:

“**Aç** arslandan **tok** domuz yeğdir.” (1998: 109)

“**Büyük** balık **küçük** balığı yer (yutar).” (1998: 209)

“**Deli** dostun olacağına **akıllı** düşmanın olsun.” (1998: 231)

“**Tatlı** söz can azığı, **acı** söz baş kazığı.” (1998: 444)

Atasözlerinde aynı sıfatın tekrar edilmesi vurguyu sağlamakla birlikte, verilmek istenilen mesajı daha etkili hâle getirmiştir:

“**Böyle** baş, **böyle** traş.” (1998: 205)

“**İyi** nasihat verilir, **iyi** ad verilmez.” (1998: 337)

“-sız” olumsuzluk ekiyle kurulan sıfatlar da anlatıma bir ezgi değeri katmakla birlikte iki farklı durumu karşılaştırma imkânı sunmaktadır:

“**Hayırlı** komşu, **hayırsız** akrabadan iyidir.” (1998: 304)

“**Akıllı** oğlan neyler ata malını, **akılsız** oğlan neyler ata malını.” (1998: 129)

Niteleme sıfatları birkaç atasözünde belirtme sıfatlarıyla birlikte kullanılmışlardır. Bu durumda öne çıkarılmak istenen varlığın sayısı değil, niteliğidir.

“Kırlangıç **bir/ zararsız** kuş; git Yemen iline danış.” (1998: 361)

“Dünya **bir/ yağlı** kuyruktur; yiyebilene aşk olsun.” (1998: 251)

Niteleme sıfatları tek tamlama şeklinde oluşmuşlardır; fakat sıfat ve isim tamlamalarının iç içe geçtiği birkaç karma tamlama örneği de mevcuttur:

“**Kurtlu/ baklanın/ kör/ alıcısı** olur.” (1998: 379)

(Niteleme Sıfatı /Tamlayan/Niteleme Sıfatı/Tamlanan)

“**Ak/ koyunun/ kara/ kuzusu** da olur.” (1998: 132)

(Niteleme Sıfatı /Tamlayan/ Niteleme Sıfatı /Tamlanan)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



1.2. Belirtme Sıfatları

1.2.1. Belgisiz Sıfatlar

İncelenen atasözlerinde toplam 81 örnek tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden “Her 54, Bir 12, Çok 8, Az 5 ve Azıcık 2 kez” kullanılmıştır. Her sözcüğü daha çok “iş, ağaç, gün, şey, zaman” ; Bir sözcüğü “adam, ağaç”; Çok sözcüğü “söz (laf)” Az sözcüğü “mal, el”, Azıcık sözcüğü ise “ağrı ve aş” sözcülerinin anlamını tamamlamaktadır. Belgisiz sıfatları genellikle tek ismin önünde görülmektedirler. Bu sıfatlardan isim tamlamasını niteleyen örnekler şöyledir:

“**Her/ şeyin yenisi**, dostun eskisi.” (1998: 312)

“**Her/ kaşğın kısmeti** bir olmaz.” (1998: 308)

“**Bir/ adamın adı** çıkacağına canı çıksın.” (1998: 191)

Atasözlerimizde aynı sözcüğün tekrar edilmesine yönelik örnekler:

“**Bir** adamın sözü **bir** adama kolay.” (1998: 191)

“**Çok** mal haramsız, **çok** laf yalansız olmaz.” (1998: 223)

Zıt sözcüklerle kurulan aynı sözcüğü ya da farklı ismi tamamlayan belgisiz sıfatları:

“**Az eli** ašta gör, **çok eli** işte gör.” (1998: 170)

“**Az ateş, çok odunu** yakar.” (1998: 170)

Belgisiz sıfatı ile kurulan karma tamlamalarda “her ve bir” sözcüğünün birlikte kullanıldığı görülür:

“**Her/ yokuşun/ bir/ inişi** var.” (1998: 313)

(Sıfat/Tamlayan/Sıfat/Tamlanan)

“**Her/ vaktin/ bir/ padişahı** var.” (1998: 313)

(Sıfat/Tamlayan/Sıfat/Tamlanan)

1.2.2. İşaret Sıfatları

İncelenen atasözlerinde toplam 22 örnek tespit edilmiştir. Türkçede yaygın olarak kullanılan “bu” sıfatı iki sözde kullanılmış; “şu ve o” sözcüklerine ise hiç yer verilmemiştir. Sıfatlar genellikle “-ki” ekiyle (12) oluşturulmuşlardır.

“**Yerdeki** yüze basılmaz (kimse basmaz).” (1998: 474)

“**Eldeki** yara yarasıza (bende) duvar deliği (gibidir).” (1998: 260)

Zıt sözcüklerle kurulan işaret sıfatına örnekler:

“Arabanın **ön** tekerleği nereden geçerse **art** tekerleği de oradan geçer.” (1998: 149)

“Allah **sağ** eli **sol** ele muhtaç etmesin.” (1998: 140)

Atasözlerin içinde ezgiyi sağlamaya dayalı kullanımlar da görülmektedir.

“**Baskıdaki** altından **askıdaki** salkım yeğdir.” (1998: 180)

İşaret sıfatları genellikle tek ismi niteler durumdadır. Yalnızca aşağıdaki örnekte sıfatın bir isim grubunun önünde yer aldığı görülüyor:

“**Dağdaki/ kekliğin bini** bir paraya.” (1998: 227)

1.2.3. Sayı Sıfatları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



İncelenen atasözlerinde asıl sayı, sıra sayı kesir sayı sıfatlarına yönelik örnekler tespit edilmiştir. Üleştirme ve topluluk sayı sıfatının kullanımına dair sözlerin yer almadığı görülmektedir. Sayı sıfatlarının tüm sıfatlar –sıfat fiiller de dâhil olmak üzere- içindeki oranı %24.46, belirtme sıfatları içindeki oranı ise %70.26'dır.

1.2.3.1. Asıl Sayı Sıfatı

Atasözlerimizde yer alan sayılar ile bunların kullanılma sıklığı şöyledir: Bir (132), iki (37), bin (17) kırk (16), beş (8), dokuz (7), on (7), üç (6), dört (2), otuz iki (2), yedi (1), sekiz (1). Sayı anlamı veren “tek” sözcüğü 2, Farsça bir ifade olan “dü” sözcüğü 1 kez kullanılmıştır.

Atasözlerinde tek sayının kullanımına yönelik örnekler:

“İki kişi başında fes yok derse başını yokla.” (1998: 322)

“Padişah yasağı üç gün sürer.” (1998: 411)

“Sarımsağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış.” (1998: 422)

Atasözlerinde aynı sayının birden fazla kullanımına yönelik örnekler:

“Bir elma bin akçaya, soy; bin armut bir akçaya, soyma.” (1998: 195)

Atasözlerimizde en çok “bir/bin (20), iki/bir (17) ve bir/kırk (8)” sayıları birlikte kullanılmıştır. İki farklı sayının kullanımına yönelik sözlere birkaç örnek:

“Bir çöplükte iki horoz ötmez.” (1998: 192)

“Allah insana iki kulak bir ağız vermiş. (1998: 139)

“Bir selam bin hatır yapar.” (1998: 282)

“Bin işçi, bir başçı.” (1998: 190)

“Kırk serçeden bir kaz iyi.” (1998: 360)

“Bir” sayısının “kırk ve bin” sayılarıyla birlikte kullanılması sonucu sözlere aşırılık, üstünlük, abartı anlamları kazandırılmaya çalışılmıştır.

“Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.” (1998: 196)

“Bir dirhem et bin ayıp kapatır.” (1998: 194)

“Bin tasa bir borç ödemez.” (1998: 191)

“İki” sözcüğü şaşkınlık vermeyen makul durumlar için kullanılır:

“İki testi çarpışınca biri kırılırsa biri çatlar.” (1998: 323)

“İki el bir baş içindir. (1998: 322)

“İki at bir kazığa bağlanmaz. (1998: 321)

“Üç” sayısı insanın maddi yönü, ekonomiye verdiği değer ile öne çıkmaktadır.

“Üç göç, bir yangın yerini tutar.” (1998: 455)

“Üç kuruşluk eşegin beş paralık sıpası olur.” (1998: 455)

“Misafirlik üç gündür.” (1998: 391)

“Beş” sözcüğü genellikle para ve aile bağları konularında kullanılmıştır:

“Beş kuruşun varsa beş yere düğümle.” (1998: 186)

“Beş para giren ev yıkılmamış.” (1998: 186)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



“**Beş** parmak bir değil (olmaz).” (1998: 186)

“Dokuz” sayısı yetkin olamama, beklenilene karşılama yetersiz kalma, tahammül edememe, küçümseme gibi olumsuz durumların anlatılmasında kullanılmıştır:

“**Dokuz** at bir kazığa bağlanmaz.” (1998: 245)

“**Dokuz** keçe, su geççe; bir deri, soğuk geri.” (1998: 45)

“Eşek küçüktür ama **dokuz** deveyi yeder. (1998: 275)

“Bir baba **dokuz** oğlu (evladı) besler, **dokuz** oğul (evlat) bir babayı beslemez.” (1998: 193)

“On” sayısı ise kısmet, baht, geçim derdi ile ilgili söylemleri desteklemektedir:

“**On** ceviz alsan ikisi çürük çıkar.” (1998: 401)

“**On** para **on** arslanın ağzında.” (1998: 401)

“Misafir **on** kısmetle gelir; birini yer, dokuzunu (evde) bırakır.” (1998: 392)

“Kasımdan **on** gün evvel ek, **on** gün sonra ekme.” (1998: 349)

Atasözlerinde karşılaştırma anlamı “kırk ve iki” sıfatları ile elde edilmiştir:

“Rençber **kırk** yılda, tüccar **kırk** günde.” (1998: 416)

“Tabancanın dolusu **bir** kişiyi korkutur, boşu **kırk** kişiyi.” (1998: 440)

Tedbiri elden bırakmama, ince hesaplar yapma ve mantıklı olma durumu ise bin/bir; beş/beş sayılarının birlikte kullanımı ile sağlanmıştır.

“**Bir** ölçüp **bin** biçmeli.” (1998: 191)

“**Beş** kuruşun varsa **beş** yere düğümle.” (1998: 186)

Atasözlerimiz tıpkı deyimler gibi anlatımı etkileyici ve kalıcı kılan birtakım şiir ögelerinden yararlanmaktadır. Sıralı cümlelerden ya da uyaklardan yararlanma, ölçüyü ve ritmi sağlama gibi çeşitli yinelemelere başvurma da anlatımın gücünü artıran yollardan biridir (Aksan, 2002: 146-147). Atasözlerinde sayılar sadece varlığı diğerlerinden ayıran belirleyici bir öge olarak kullanılmıyor. Atalarımız sözün gücünü ve ezgi değerini artırmak için de sayılardan yararlanmışlardır. “Bir” sayısının aynı sözde dört kez kullanılması buna örnektir:

“**Bir** anaya **bir** kız, **bir** kafaya **bir** göz.” (1998: 192)

“**Bir** mih **bir** nal kurtarır, **bir** nal **bir** at kurtarır.” (1998: 198)

Sayı sıfatları genellikle tek sözcüklü isimlerin önüne gelmişlerdir. Sıfatların isim tamlamalarıyla kullanımına dair örnekler şöyledir:

“Gönül **bir/ sırça saray**dır, kırılırsa yapılmaz.” (1998: 290)

(Sayı Sıfatı/ Takısız İsim Tamlaması)

“**Bir/ ağacın gölgesinde** bir sürü yatar.” (1998: 191)

(Sayı Sıfatı/ Belirtili İsim Tamlaması)

Sayı sıfatları miktar, ölçü bildiren bazı sözcüklerle birleşmiş ve zaman içinde kalıplaşmışlardır:

“**Bir dönüm/ güzlük on dönüm/ yazlığa bedeldir.**” (1998: 194)

“**Bir günlük/ beylik, beyliktir.**” (1998: 196)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



“**Bir fincan/** (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.” (1998: 196)

“**Bir avuç/** altının olacağına **bir avuç/** toprağın olsun.” (1998: 192)

1.2.3.2. Sıra Sayı Sıfatı

Atasözlerimizde sıra sayı sıfatına yönelik örnekler yalnızca iki sözcükte görülmektedir. “İlk” sözcüğü 3 kez, “son” sözcüğü ise 1 kez kullanılmıştır. Bilindiği üzere Türkçede sıra anlamı sayılara “-inci” ekinin getirilmesiyle elde ediliyor. İşlek olan bu ekin atasözlerinde hiç kullanılmamış olması –sıfat görevinde- ise dikkat çeken bir diğer noktadır.

“Pazar, **ilk** pazardır.” (1998: 413)

“Allah **son** gürlüğü versin.” (1998: 140)

1.2.3.3. Kesir Sayı Sıfatı

Atasözlerimizde kesir sayı sıfatına yönelik örnekler iki sözcükte görülmektedir. “Yarı” sözcüğü 1 kez, “yarım” sözcüğü ise 4 kez kullanılmıştır:

“Bulanık su, balıkçının **yarı** kazancıdır.” (1998: 208)

“**Yarım** elma, gönül (hatır) alma.” (1998: 467)

Aşağıdaki örnekte “yarım” sözcüğü sayı anlamından uzaklaşarak “eksik, yetersiz bilgiye sahip olma” anlamında kullanılmıştır:

“**Yarım** hekim candan eder, **yarım** hoca dinden eder.” (1998: 467)

1.2.4. Soru Sıfatı

Atasözlerinde soru sıfatına yönelik iki örnek tespit edilmiştir. “Kaç ve hangi” sözcükleri bu türe örnek kullanımları teşkil etmektedir:

“Eşeğe **kaç** gün yol gidersin demişler, yıkılıp ağnamış (yatıp yuvarlanmış).” (1998: 272)

“**Hangi** gün vardır akşam olmadık.” (1998: 301)

2. Atasözlerimizde Sıfat-Fiiller (Ortaçlar)

Fiillere birtakım eklerin getirilmesi sonucu oluşan ve cümle içinde değişik görevlerde (özne, tümleç, nesne, yüklem) bulunan bu sözcükler isimlere sorulan “Nasıl?” sorusuna yanıt verdikleri için niteleme sıfatı olarak görülürler. Bu açıdan düşünüldüğünde incelenen tüm sıfatlar içinde niteleme sıfatlarının oranı %65.18’e denk gelmektedir. İncelenen atasözlerinde sıfat tamlaması bakımından “-ası” ekinin kullanımına örnek tespit edilmemiştir. Diğer eklerle ilgili oran şöyledir: “-an (85), mez (5), -ar (2), -dik (43), -ecek (16), -miş (3).

Adlaşmış sıfatlara ilişkin olarak “-an (250), -dik (16), -ecek (2), -miş (3) ekleri kullanılmıştır. “ası, mez, ar eklerine yönelik örnek görülmemektedir. Bu tespitten hareketle atasözlerinde gerek sıfat- fiiller (%78.82) ve gerekse adlaşmış sıfat-fiiller (%92.25) bakımından en çok “an” ekinin kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu ekin kullanılma sıklığı bütün eklerin toplamından daha fazladır. Adlaşmış sıfatın fazla olması atalarımızın kısa söylemi tercih ettiğini göstermektedir. “an” eki bilindiği gibi geniş zaman anlamı veren bir partisiptir. Atasözlerimiz de çoğunlukla geniş zamanın fiil çekimindedirler. Bu durum Türkçenin yapıları arasında anlamsal bir bağ bulunduğunu ve özlü sözlerle aktarılan geniş zaman anlamının yalnızca fiil çekimleriyle sınırlı olmadığını gösterir. “-an” ekiyle kurulan sıfatlardan 226 tanesi insanı; diğerleri (45) ise olay,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



durum ya da insan dışındaki varlıkları anlatmaktadır. Atasözlerimizin büyük bir bölümünde insan üzerinden genellemelere ulaşıldığı görülmektedir.

İnsanı anlatan adlaşmış sıfat-fiiller:

“Arpa eken (**kişi**) buğday biçmez.” (1998: 153)

Atına bakan (**kişi**) ardına bakmaz.” (1998: 161)

Olay, durum ya da insan dışındaki varlığı anlatan adlaşmış sıfat-fiiller:

“Safa ile yenen (**yiyecek**) cefa ile kazanılır.” (1998: 419)

“Birden çıkan (**söz**) bine yayılır.” (1998: 194)

Atasözlerimizdeki sıfat-fiillerin büyük bir çoğunluğu (418) olumlu yapıdadır.

“Diken battığı yerden çıkar.” (1998: 241)

“Damdan düşen, damdan düşenin halini bilir.” (1998: 228)

“-mez” eki olumsuzluk anlamı veren bir sıfat-fiil ekidir. Kalıplaşmış olan bu ekin dışında olumsuz bir durumu anlatan örneklerin sayısı 64’tür.

“Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider.” (1998: 215)

“Bükemediğin (ısramadığın) eli öp, başına koy.” (1998: 208)

Atasözlerimizde sıfat-fiillerin kuruluşu ve yapısal özellikleri ile ilgili tespitler şöyledir:

1. Sıfat-fiiller genel olarak “ortaç/ isim” özelliği taşımaktadır:

“Çıkacak/ kan damarda durmaz.” (1998: 217)

“Eğilen/ baş kesilmez.” (1998: 257)

2. Atasözlerinde “isim/ortaç/isim” şeklinde kurulan tamlamalar da sıkça rastlanılmaktadır:

“Değirmende/ doğan/ sıçan gök gürültüsünden korkmaz.” (1998: 230)

“Başını/ sallamayan/ kavak olmaz.” (1998: 181)

3. “İsim+ iyelik eki/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:

“Dibi görünmeyen sudan geçme (tastan su içme).” (1998: 241)

“Ölüsü olan bir gün ağlar; delisi/ olan her gün ağlar.” (1998: 408)

4. “İsim+ tamlayan eki/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:

“Eşeğin yorulduğu yere han (köy) yapılmaz.” (1998: 274)

“Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar.” (1998: 147)

5. “İsim+ ismin yükleme hâli/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:

“Ölümü gören hastalığa razı olur.” (1998: 408)

“Gülü seven dikenine katlanır.” (1998: 295)

6. “İsim+ ismin yönelme hâli/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:

“Tana kalan dona kalır.” (1998: 441)

“Değirmene gelen nöbet bekler.” (1998: 230)

7. “İsim+ ismin bulunma hâli/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



- “**Ağustosta/ gölge/ kovan**, zemheride karnın ovar.” (1998: 123)
- “**Beyde/ bulunmayan** elde neler var.” (1998: 187)
8. “İsim+ ismin ayrılma hâli/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Pilavdan dönen** kaşığın sapı (dönenin kaşığı) kırılısın.” (1998: 414)
 ”Ramazan bereketli aydır, ama **duvardan giden** kılıca sor (demişler).” (1998: 415)
9. İkilemeleri niteleyen ortaçlar:
 “**Deli deli akanı**, bura bura tıkarlar.” (1998: 231)
10. Yansıma sözcükleri niteleyen ortaçlar:
 “**Şık şık eden (çık çık) eden** nalçadır, iş bitiren akçadır.” (1998: 438)
11. “Belirtisiz isim tamlaması/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Fincancı katırını/ ürküten** sayısız dayak yer.” (1998: 281)
 “**Komşu boncuğunu/ çalan** gece takınır.” (1998: 367)
12. “Belirtili isim tamlaması/ ortaç” veya “ortaç/ belirtili isim tamlaması” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Sabanın tutağına/ yapışan** el aç kalmaz.” (1998: 417)
 “**Gören/ gözün hakkı** vardır.” (1998: 292)
13. “Belirtisiz isim tamlaması/ortaç/belirtili isim tamlaması” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Karpuz kabuğuyla/ büyüyen (beslenen)/ eşeğin ölümü** sudan olur.” (1998: 347)
14. Bir isim tamlamasının tamlayan ögesi olarak kullanılan ortaçlar:
 “**Bağı ağlayanın/ yüzü** güler.” (1998: 175)
 “**Caminin (mescidin) mumunu yiyen kedinin/ gözü** kör olur.” (1998: 210)
15. Bir isim tamlamasının tamlanan ögesi olarak kullanılan ortaçlar:
 “**Keçinin/ meşeye ettiği** külü derisinden çıkarır.” (1998: 354)
16. “İsim-fiil/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Oynamasını/ bilmeyen** kız; “Yerim dar.” demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar); “Gerim (yenim) dar.” demiş.”
 “**Oynaşına/ inanan** avrat, ersiz kalır.” (1998: 404)
17. “Çekimli fiil/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Harmanı yakarım/ diyen**, orağa yetişememiş.” (1998: 302)
 “**Gel/ denilen** yere gitmeye ar eyleme; **gelme/ denilen** yere gidip yerini dar eyleme.” (1998: 284)
18. “Birleşik fiil/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Zayi olan** koyunun kuyruğu büyük olur.” (1998: 482)
 “**Kabul olunmayacak** duaya âmin denmez.” (1998: 338)
19. “Zarf/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
 “**Sonradan/ gelen** devlet devlet değildir.” (1998: 430)

Turkish Studies

- “**Az/ veren** candan, **çok/ veren** maldan.” (1998: 172)
20. “Zamir/ ortaç” şeklinde oluşan yapıda zamirlerin tamlayan ekiyle ortaca bağlandığı görülmektedir. Bu kuruluştaki atasözlerine birkaç örnek:
- “**Herkesin/ ettiği** yoluna gelir.” (1998: 310)
- “**Kimsenin/ ettiği** yanına kalmaz.” (1998: 365)
- “**Kişinin kendine/ ettiğini** kimse (âlem bir yere gelse) edemez.” (1998: 365)
21. “Edat/ ortaç” şeklinde kurulan atasözlerine birkaç örnek:
- ”**Sütle/ giren** huy, canla çıkar.” (1998: 435)
- “**El/ için ağlayan** (iki) gözden olur, (**yâr/ için dövünen** dizden olur).” (1998: 263)
22. Bir cümlede aynı ortacın tekrar edildiği durumlar görülebilmektedir:
- ”Yerine **düşmeyen** gelin yerine yerine, boyuna **düşmeyen** esvap sürüne sürüne eskir.” (1998: 474)
23. Ortacın ek fiil olarak kullanıldığı durumlara örnekler:
- ”İş **bilenin**, kılıç **kuşananın**.” (1998: 330)
- “Suç **öldüründe değil, ölüdedir**.” (1998: 433)
24. Aynı tamlamaya bağlı ortak sıfat-fiillere örnek:
- “(Soğanın acısını) **yiyen** bilmez, **doğrayan** bilir.” (1998: 429)
25. Sıfat-fiillerden önce ses veya sözcük düşmesinin yaşandığı durumlar:
- ”Eşek bile bir (**kez**) düştüğü yere çukura bir daha düşmez.” (1998: 274)
- “Kaybolan (**kayıp olan**) koyunun kuyruğu büyük olur.” (1998: 351)

Sonuç

Sözlü kültürün önemli bir unsuru olan ve zaman içinde yapılan çalışmalar sonucu kayıtlara geçirilen atasözleri toplumun sosyal hayatına ışık tutan bir hazine, söylenildiği dilin özelliklerinin bilinmesine, anlaşılmasına yardımcı olan birer dil malzemesidir. Bu açıdan bakıldığında atasözlerinin iki önemli işlevi ile karşılaşmaktadır: Birincisi kültürün, ikincisi ise dilin özelliklerini yansıtmaktır. Bu makalede atasözlerimiz yalnızca sıfat ve sıfat-fiillerin kullanımı bakımından incelenmiş ve şu oranlara ulaşılmıştır: Niteleme sıfatları (sıfat-fiiller de dâhil olmak üzere) % 65.18, sayı sıfatları %24.46, belgisiz sıfatlar %7.99, işaret sıfatları %2.17 ve soru sıfatları %0.20.

Atasözlerinde sıfat türleri bakımından en çok niteleme sıfatlarına yer verilmiştir. Sıfat olarak kullanılan sözcükler genellikle bir duruma yönelik özellikleri anlatmaktadır. Özlü sözlerde yer alan renk sıfatları ise ak, al, ala, kara, sarı ve beyazdır. Ak ve kara sözcükleri bazı örneklerde renk anlamını verecek şekilde, bazılarında ise bu anlamlarından uzaklaşarak iyi/aydınlık veya kötü/karanlık anlamında kullanılmışlardır. Atasözlerinde sıfatların nitelediği isimler konusunda 12 tür kelime grubu tespit edilmiştir. Sıfatlar genellikle insan ile ilgili isimleri niteler durumdadır.

Niteleme sıfatları yapı bakımından genellikle basit ve türemiş bir özellik sergilemektedirler. Sözcükler daha çok “-siz ve -li” yapım ekleri ile türetilmişlerdir. Atasözlerimizde her sıfat genellikle tek sözcükten oluşmakta; yani bir öbikleşme söz konusu olmamaktadır. Niteleme sıfatını oluşturan tamlamanın genellikle iki sözcükten (sıfat/isim) oluşması atalarımızın yalın ve sade bir anlatımı yeğlediğini gösterir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



Atasözlerinde belirtme sıfatları ile ilgili tespit edilen örneklerin 236'sı sayı sıfatına, 81'i belgisiz sıfata, 22'si işaret sıfatına ve 2 tanesi de soru sıfatına aittir. "Kaç ve hangi" sözcükleri soru sıfatına örnek kullanımları teşkil etmektedir. Türkçede yaygın olarak kullanılan "bu" sıfatı iki sözde kullanılmış; "şu ve o" sözcüklerine ise hiç yer verilmemiştir. Bu durum işaret sıfatlarının genellikle "-ki" ekiyle (12) oluşturulduğunu göstermektedir. Belgisiz sıfatlara ilişkin olarak "Her 54, Bir 12, Çok 8, Az 5 ve Azıcık sözcüğü ise 2 kez" kullanılmıştır. Her sözcüğü daha çok "iş, ağaç, gün, şey, zaman"; Bir sözcüğü "adam, ağaç"; Çok sözcüğü "söz (laf)" Az sözcüğü "mal, el", Azıcık sözcüğü ise "ağrı ve aş" sözcüklerinin anlamını tamamlamaktadır. Belgisiz sıfatlar niteleme sıfatlarında olduğu gibi genellikle tek ismin önünde görülmektedirler.

Belirtme sıfatlarının bir diğer türünü sayı sıfatları teşkil etmektedir. Atasözlerimizde asıl sayı, sıra sayı, kesir sayı sıfatlarına yönelik örnekler tespit edilmiştir. Üleştirme ve topluluk sayı sıfatının kullanımına dair sözlerin yer almadığı görülmektedir. Kesir sayı sıfatı (yarı ve yarım) ile sıra sayı sıfatına (ilk ve son) yönelik örnekler yalnızca iki sözcükte görülmektedir. Bilindiği üzere Türkçede sıra anlamı sayılara "-inci" ekinin getirilmesiyle elde ediliyor. İşlek olan bu ekin atasözlerinde hiç kullanılmamış olması -sıfat görevinde- ise dikkat çeken bir diğer noktadır.

Asıl sayı sıfatları ile ilgili olarak en çok "bir" sayısının kullanıldığı görülmektedir. "Bir" sayısının "kırk ve bin" sayılarıyla birlikte kullanılması sonucu sözlere aşırılık, üstünlük, abartı anlamları kazandırılmaya çalışılmıştır. "On" sayısı kismet, baht, geçim derdi ile ilgili söylemler, "iki" sözcüğü şaşkınlık vermeyen makul durumlar için kullanılmıştır. "Üç" sayısı insanın maddi yönü, ekonomiye verdiği değer ile öne çıkmaktadır. "Dokuz" sayısı yetkin olamama, beklenileni karşılamakta yetersiz kalma, tahammül edememe, küçümseme gibi olumsuz durumların anlatılmasında tercih edilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında sayıların sadece varlığı diğerlerinden ayıran belirleyici bir öge olarak kullanılmadığı, niteliksel bir değer taşıdığı ve ahenk unsuru olarak sözün ezgisine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

İncelenen atasözlerinde sıfat tamlaması bakımından kullanılan eklerin dağılımı şöyledir: "-an (85), mez (5), -ar (2), -dik (43), -ecek (16), -miş (3). Atasözlerinde "-ası" ekinin kullanımına ilişkin örnek tespit edilememiştir. Adlaşmış sıfatlara ilişkin olarak yalnızca "-an (250), -dik (16), -ecek (2), -miş (3) ekleri kullanılmıştır. Bu tespitten hareketle atasözlerinde gerek sıfat-fiil ve gerekse adlaşmış sıfat-fiiller bakımından en çok "an" ekinin kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu ekin kullanılma sıklığı bütün eklerin toplamından daha fazladır. Adlaşmış sıfatın fazla olması atalarımızın kısa söylemi tercih ettiğini göstermektedir. Bu sıfatlardan 226 tanesi insanı; diğerleri (45) ise olay, durum ya da insan dışındaki varlıkları anlatmaktadır. Atasözlerimizin büyük bir bölümünde insan üzerinden genellemelere ulaşıldığı görülmektedir. Yüklendikleri anlam bakımından sıfat-fiillerin büyük bir çoğunluğunun (418) olumlu yapıda olduğu görülmektedir.

Sıfat-fiil başlığı altında atasözlerimizin kuruluş şekilleri ve yapısal özellikleri de incelenmiştir. Ortaçların kullanımına ilişkin olarak 25 farklı yapı tespit edilmiştir. Sadece sıfat-fiillerle ilgili olan bu çeşitlilik Türkçenin söz dizimi açısından sahip olduğu zenginliğin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2000). *Her Yönüyle Dil* (Cilt 2). Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (2002). *Anadilimizin Söz Denzinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSAN, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015



- AKSOY, Ö. A. (1998). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- ALTUN, M. (2004). Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar Dergisi, (Journal of Academic Studies)*, Mayıs-Temmuz 2004, yıl 6, sayı 21, s.79-91. Erişim: <http://turkoloji.cu.edu.tr/>
- ATABAY, N., KUTLUK, İ.ve ÖZEL, S. (1976). *Sözcük Türleri* (Cilt 1). Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGİN, M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERGIN, M. (2012). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/ Dağıtım.
- ERGIN, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/ Dağıtım.
- GENCAN, T. N. (1991). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- HENGİRMEN, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- KAHRAMAN, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: DuMat Basımevi.
- KARAHAN, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKLÜGİLLER, A. (1983). *Açıklamalı Atasözleri Ve Özdeyişler*. İstanbul: Kaya Yayınları.
- ÖKSÜZ, A. (2014). Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde “Su” Unsurlu Atasözlerinin Gramer Özellikleri. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (ISSN: 2147-0626) Vol. 3, No. 2, June 2014 Erişim: <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk>
- ÖZKAN, İ. (2011). Türk Atasözlerinde Yinelemeler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6/1 Winter 2011, p. 1595-1603, TURKEY Erişim: <http://turkoloji.cu.edu.tr/>
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- YENEN AVCI, Y., Atasözlerimizde Sıfat ve Sıfat-Fiillerin Kullanımı, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 975-992, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7920>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

